

e_Monument
ica

ROČNÍK XI. 2023 | ČÍSLO 1-2

Obsah

Recenzovaná část

Ondřej Matula:

Historie malířského válečku v Československu 1

Jiří Pečinka:

Možnosti užití netkané textilie Evolon® CR při restaurování malířských uměleckých děl a papíru na vybraných objektech ze sbírek Muzea hlavního města Prahy14

David Pecháček:

Historický hřbitov a jeho management, pozice a vnímání očima mezinárodních dokumentů, chart a kodexů správné praxe24

Matěj Krontorád:

Dvě drobná zjištění k pozdně barokní malbě na Prostějovsku34

Jitka Bílková:

K výzkumu poetických nápisů na hřbitovech v někdejších Sudetech (Libyně, Líštany, Luková, Broumovsko)40

Michaela Burdová, Jakub Ďoubal, Zuzana Auská, Jaroslav Alt:

Restaurování sochy Panny Marie Lurdské z obce Janov u Litomyšle47

Zprávy

Renata Tišlová, Zdeňka Míchalová:

Renesanční štuk v českých zemích a jeho nedávný výzkum59

České abstrakty článků63

Fotografie na obálce: *Madona s Jezulátkem*, olejomalba na plátně v ozdobném rámu, Muzeum hlavního města Prahy. Foto: Jana Chalupová a Jiří Pečinka.

e-Monumentica | odborný recenzovaný časopis věnovaný tématu mezioborové spolupráce v oblasti péče o památky a kulturní dědictví

Vychází 2 x ročně (nebo 1 x ročně jako dvojčíslo)
Číslo 1-2/2023 vydáno tiskem v srpnu 2025
Počet stran: 68

ISSN 1805-1944 (online)
ISSN 2695-1622 (tisk)

Vydává: Univerzita Pardubice, Studentská 95, 532 10 Pardubice 2, IČO 00216275
Tisk: Polygrafické středisko, Univerzita Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice
Adresa redakce: Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, Jiráskova 3, 570 01 Litomyšl

Výkonný redaktor: Petra Hečková petra.heckova@upce.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Petr Fidler, předseda redakční rady
doc. Jaroslav J. Alt, ak. mal. (Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování)
Ing. Karol Bayer (Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování)
doc. Mgr. art. Jakub Ďoubal, Ph.D. (Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování)
doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič (Vysoká škola chemicko-technologická, Praha, Fakulta chemické technologie)
Ak. mal. Igor Fogaš (Soukromý restaurátor a soudní znalec umění)
Dott. Jana Michalčáková, Ph.D. et Ph.D. (Národní památkový ústav, Generální ředitelství)
Doc. Ing. Zuzana Slížková, Ph.D. (Ústav teoretické a aplikované mechaniky AVČR, v.v.i.)
PhDr. Zdeněk Vácha (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně)

Časopis e-Monumentica vychází s mediální podporou redakce PROPAMÁTKY

PROPAMÁTKY
P O R T Á L - Č A S O P I S

K výzkumu poetických nápisů na hřbitovech v někdejších Sudetech (Libyně, Líštiny, Luková, Broumovsko)

Jitka Bílková

Katedra filozofie, Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni
e-mail: bilkova@ff.zcu.cz

Abstract

Grave poetry (poetic inscriptions) is an integral part of the sepulchral culture of the 19th and the first half of 20th century. Its research thus represents a valuable contribution to the understanding of the culture of everyday life of the Czech and German-speaking inhabitants of the Czech lands. The present text expands on previous research on historic cemeteries of the former Sudetenland and presents the results of survey in the Pilsen and Broumov regions. It confirms, among other issues, the assumption that many inscriptions and verses were widespread and used in various – even very remote areas of the former Sudetenland.

Klíčová slova:

sepulkrální památky; Sudety; poetické nápisy; Plzeňsko; Broumovsko

Keywords:

sepulchral monuments; Sudetenland; poetic inscriptions; Plzeň area; Broumov area

V rámci projektu NAKI *Paměť hřbitovů: průzkum a dokumentace pro udržitelnou péči o sepulkrální památky v oblasti někdejších Sudet* byly zkoumány hřbitovy v oblasti bývalých Sudet.¹ Prováděný výzkum byl zaměřený především na čtyři větší geografické celky (okresy na území severní Moravy a české části Slezska; východní Čechy – okres Náchod, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov, Svitavy, konkrétně Moravskotřebovsko, a Ústí nad Orlicí; západní a jižní Čechy – okresy Tachov, Domažlice, Klatovy, Plzeň-sever, Plzeň-jih, Prachatice a Český Krumlov a několik lokalit okresu Karlovy Vary; tzv. Sprachinsel Iglau mezi Havlíčkovým Brodem a Jihlavou; dílčím způsobem byl zahrnut okres Znojmo, a to Vranov nad Dyjí). Kromě mnoha dalších cílů sledoval tento výzkum i výskyt náhrobní poezie (poetických přípisů). Dokumentována byla hrobová místa bývalých německých obyvatel a zaznamenávány nápisy na náhrobcích jednotlivců a rodin, které užívaly německý jazyk. Výsledky výzkumu byly systematizovány i s ohledem na charakter třídění takovýchto nápisů v různých antologiích a pojednány v širším kontextu.²

Zmiňovaný výzkum přinesl hodnotné výsledky a podnítil další průzkum, byť ne zcela detailní (výzkum v rámci zmiňovaného projektu byl již uzavřen). Pozornost byla zaměřena na některé další hřbitovy

(1) MKČR NAKI II, kód projektu DG20P02OVV014. Zde prezentovaný příspěvek, navazující na zmíněný projekt, zazněl na konferenci *Historické hřbitovy sudetské oblasti: aktuální směry výzkumu*, konané 8. 11. 2022 Univerzitou Pardubice, Fakultou restaurování.

(2) Jitka Bílková – Daniela Blahutková, *Náhrobní poezie. K sběru německojazyčných náhrobních nápisů v někdejších Sudetech*, in: Jitka Bílková – Petra Hečková (eds), *Paměť hřbitovů: Sepulkrální památky někdejších Sudet. Katalog výstavy*, Pardubice 2022, s. 85–132.

v podobných lokalitách: Broumovsko (Heřmánkovice, Vižňov, Božanov, Martínkovice), Libyně u Lubence, Líšťany u Plzně či Luková u Manětína. [Obr. 1–2] Kromě Libyně, Líšťan a Lukové, kde byla zmapována všechna hrobová místa bývalých německých obyvatel, se na Broumovsku nejednalo o důkladný průzkum, ale spíše o sondy do tamního bohatého nápisového fondu.

Následující příspěvek předkládá výsledky tohoto dílčího průzkumu poetických přípisů a podporuje tak výsledky rozsáhlého předchozího výzkumu, a to, že existuje velké množství rozličných nápisů a že řada nápisů či veršů byla rozšířená v různých – i velmi vzdálených – oblastech někdejších Sudet. Zároveň ukazuje, že další zkoumání hřbitovů ve zmiňném prostoru může přinést mnoho nových poznatků.

Hřbitov v Libyni u Lubence je výrazně poničený, hřbitovní plocha je udržovaná. Většina náhrobků však zřejmě není na svých původních místech: aktuálně jsou ustaveny ve dvou řadách, zadními stranami k sobě, po jižní straně kostela. Hřbitov v Lukové u Manětína se rozprostírá kolem kostela – po jeho jihovýchodní straně a za presbytářem. Je stále využíván, vyskytují se zde jak hroby staré, tak novější; starší hroby jsou neudržované. Hřbitov v Líšťanech je umístěn v kopci, severně za obcí. Je aktivní, po obvodu se nacházejí hroby dřívějších německých obyvatel, prostor uprostřed se využívá pro hroby nové. Hřbitovy ve jmenovaných lokalitách na Broumovsku jsou situované kolem kostelů, jsou vcelku udržované a zřejmě dosud používané (nebyl proveden důkladný výzkum, nelze to proto na tomto místě tvrdit s jistotou). Zájmu hodným se v této oblasti jeví zejména hřbitov v Martínkovicích, který nejenže může poskytnout velké množství příkladů poetických nápisů, ale rovněž zajímavý materiál ke studiu samotných nápisových desek. Poetické přípisy se nalézají totiž jak na samotných náhrobních kamenech, tak na deskách umístěných na zdi snad bývalé márnice či domu hrobníka a na hřbitovní zdi. Tyto nápisové desky jsou často kovové, oválného tvaru, což nebylo dokumentováno nikde jinde na dosud mapovaných hřbitovech.

Nápisy sebrané na Broumovsku, v Lukové, Líšťanech a Libyni byly rozříděny stejným způsobem jako v textu připraveném pro kritický katalog: tematicky, vodítkem byla i zde klíčová slova.³ Překlady německých textů mají zatím spíše pracovní charakter, v centru pozornosti byl obsah, nikoliv básnická forma. Cílem bylo porovnat tyto nově sebrané nápisy s těmi, které byly získány předchozím, systematictější výzkumem. Německé texty byly i zde přepisovány doslova, tedy i s případnými chybami, které mohly vzniknout neznalostí jazyka, mohly být „překlepem“ způsobeným kameníkem, nebo též dobovou či místní formou daného výrazu.

Tematické okruhy, které se na zmiňovaných hřbitovech objevují, postihují následující motivy:

Naděje na opětovné shledání, síla lásky, paměti a vzpomínání

Uplatnění tématu bylo nalezeno v Libyni na hrobech rodiny Pilka,⁴ rodiny Dohnert, Anny Gilehber (?)⁵ a v Heřmánkovicích na hrobě Marie Kinzel.⁶ Na hrobě rodiny Dohnert se nachází shoda s nápisem zahrnutým v předchozím výzkumu, a to *Wer liebend wirkt, bis ihm die Kraft gebricht, / und segnend stirbt, ach, den vergisst man nicht.*⁷ Shoda je s hrobem Anny Kuhn v Horním Starém Městě, Trutnov. Variací tohoto textu je nápis na hrobě Marie Lukas a rodiny Lukas v Líšťanech, nahrazující úvodní frázi slovy *Wer treu geschafft* a slovo *segnend* ve třetím verši slovem *liebend*.

Naděje na setkání je tématem také na některých hrobech na Broumovsku: v Heřmánkovicích (hrob: Josef Schwane⁸; Ferdinand Rotter a He-

(3) *Ibidem.*

(4) *Hier versenkten wir der Eltern Hülle, / Hier weinten wir um sie viele Tränen, / Und halten in des Herzens Stille / Ihr Gedächtnis stets in Ehren.* (Zde jsme uložili tělesné schránky rodičů, zde je skrýváme mnoha slzami a uchováváme v tichu srdcí na ně stálou uctivou vzpomínku.)

(5) *Die lang vereint gelebt hienieden / Sind auch im Tode nicht geschieden.* (Ti, kdo zde dlouho žili spojeni, zůstávají i ve smrti nerozlučení.)

(6) *Hat der Tod auch uns geschieden, / Unsere Liebe schied er nicht; / Teure Gattin, ruh in Frieden, / Dein vergesse ich ja nicht!* (Přestože nás smrt rozdělila, naši lásku nepřetrhla; drahá ženo, odpočivej v pokoji, nikdy na Tebe nezapomenu!)

(7) Kdo se chová láskyplně, dokud se jeho síla nezlomí, a zemře v požehnání, ach, ten nebude zapomenut.

(8) *Ohne Abschied von den Deinen / Riss der schnelle Tod Dich fort, / Ruh nun wohl! Gott wird vereinen / Uns an einem schönen Ort.* (Bez rozloučení se svými milými odtrhla Tě pryč rychlá smrt. Odpočivej nyní v pokoji, Bůh nás spojí na krásném místě.)

lena Rotter⁹⁾, v Božanově (hrob: Egid Dimler),¹⁰ v Martínkovicích (hrob: Josef Obst; Anna Winter; Frank Volke – zde lze nalézt ještě odkaz na to, že smrt je výsledkem Božího úradku, Boží vůle).¹¹ Poetický přípis na hrobě Anny Winter (*Was tröstet uns an Deinem Grabe, / An dem wir tiefbekümmert steh' n., / Es tröstet uns die Himmelsgabe, / Der Glaube an ein Wiederseh' n.*)¹² je v malých obměnách přítomný také na dřívě zkoumaných hrobech Josefa Rady v Jezně a na hrobě rodiny Vošmykovy v Ošelíně. Podobně tematicky zaměřený je nápis na společném hrobě Johanný Schirl a Anny Kunerl v Líšťanech: *Trennung ist unser Loss/ Wiedersehen unsere Hoffnung*.¹³ Ve variantě *Trennung ist unser Los, / Wiedersehen uns're Hoffnung*¹⁴ jej dokládají i nápisy na hrobech rodiny Hilbert a Gabriel v Šumperku, rodiny Hauk tamtéž a na hrobě Barbary Preisler v Deštném, zkoumaných v rámci projektu NAKI.

Poměrně pozitivně vyznívá další nápis z Martínkovic, a to na hrobě Josefa Leiera: informuje, že v hrobě odpočívá kvetoucí život – milovaný a dobrosrdečný otec, avšak žije tam také naděje.¹⁵ V Lukové u Manětína na jednom hrobě beze jména a na hrobě, jehož nápisová deska se jménem Anna Schenbaum je povalena, je na začátku obsažena zmínka o rychlé smrti (*Ein schneller Tod war Dir bestimmt/ Zu früh der Herr Dich von uns nimmt*),¹⁶ poté ale následuje ujištění: *Doch hoffen wir ein Wiederseh' n/ Wenn alle Guten aufersteh' n.*¹⁷

Na hřbitově v Líšťanech byly zjištěny tři hroby se stejným nápisem s tématem vyjádření síly lásky: *Schlaft wohl in süßem Frieden/ Geliebte Teueren nun, / Euch ward' s von Gott beschieden/ Beisammen hier zu ruh' n.*¹⁸ Nápis se nachází na hrobě rodiny Lexa, jako druhý nápis na kenotafu Wenzla Lukase a dále na hrobě rodiny Hess, jejíž hrob je zároveň kenotafem jejich syna Wenzla, který padl v Galicii. Stejný nápis byl zdokumentován v předchozím výzkumu na následujících hrobech: rodina Gruber, Plzeň-Litice; rodina Giebitz, Blatnice u Nýřan; Anna a Martin Leiss, Jezná; Jos. a Kath. Prokosch, Bukovec; v menších variantách hroby: rodina Feitenhansl, Ošelín; rodina Diener, Ošelín; Elisabeth Suttner, Ošelín; Georg a Marie Raschka, Bukovec; Georg a Anna Magerl, Hošťka; rodina Lutz, Horní Sekyřany.

Variací tématu o opětovném shledání, síle lásky a vzpomínání jsou texty vyjadřující **naději na shledání v kombinaci s prosbou o útěchu**, např. v Heřmánkovicích na hrobě Augusta a Barbary Wernerových (*Mutter! [...] Blicke trostend auf die Deinen, die am Grabe weinend steh' n ...*)¹⁹ či na hrobě bez desky s osobními údaji v Martínkovicích, kde se v posledních verších objeví text: *Sieh mit einem Blick voll Liebe/ Segnend noch auf uns herab*.²⁰ Stejnou prosbu o požehnání lze číst na hrobě Marie

Obr. 1 Sekundárně deponované náhrobní stély na hřbitově v Božanově. Foto: Jitka Bílková.

(9) *Der Deinen Liebe lebt Dir fort, / Sie dauert in dem Strom der Zeit, / Und was uns stäckel in der Trost, / Ein Widereseh' n in Ewigkeit.* (Či láska žije dál, přestojí proud času, a co nás drží pohromadě v útěše, je opětovné shledání na věčnosti.)

(10) *Wir werden Deiner nie vergessen, / So lang uns Gott das Leben schenkt, / Ob Kummer auch das Herz will pressen, / Doch treue Liebe Dein gedenkt.* (Nikdy na Tebe nezapomeneme, dokud nám Bůh dá žít, ač také naše srdce svírá žal, přec myslí na Tvoji věrnou lásku.)

(11) *Nun lebt wohl ihr werten Lieben, / Nach Gottes Ratschluss ist' s geschehn, / Drum mässigt euch in dem Betrübten, / Dort werden wir uns wiedersehn.* (Žij dobře v cenné lásce, stalo se z Boží vůle, to zmírňuje váš zármutek, tam se znovu uvidíme.)

(12) Co nás utěšuje u Tvého hrobu, u něhož hluboce zarmoceni stojíme, utěšuje nás, že Nebe tomu chtělo, a důvěra v opětovné shledání.

(13) Rozloučení je naší ztrátou, opětovné shledání naší nadějí.

(14) Odloučení je nám údělem, shledání nadějí!

(15) *Des Todes Nacht umwehet diese Grab, / Darin ein blühend' Leben ruht; / Ein lieber Vater, wie es keinen gab, / Ein Gatte, treu und seelengut. / Nun ruhe aus! Die Hoffnung lebt am Grabe, / Die Liebe streuet süsse Blumengabe.* (Noc smrti vane tímto hrobem, v němž odpočívá kvetoucí život; milovaný otec, jako žádný jiný, manžel věrný a dobrosrdečný. Teď odpočívej! Naděje žije v hrobě, láska rozsévá sladké květinové dary.)

(16) Rychlá smrt Ti byla určena/ příliš brzy nám Tě Pán vzal...

(17) ... přec doufáme v opětovné shledání, až všichni dobří budou vzkříšeni.

(18) Spěte v sladkém míru, milovaní drazí, Bohem Vám souzeno, abyste zde spčinuli spolu.

(19) *Mutter! Die mit heilger Erde dieser kühle Rasendeckt, / Bis Dich einstens Gotes Wille zur Verklarung auferweckt, / Blicke trostend auf die Deinen, die am Grabe weinend steh' n, / Mahn uns leise lasst das Weinen freut Euch auf das Wiederseh' n!* (Matko! Ty, jež jsi přikryta posvátnou zemí tohoto chladného přikrovu, dokud Tě jednou k jasu nepozdvihne Boží vůle, pohleď s útěchou na své blízké, kteří plačící stojí u hrobu, nabádej nás tiše: zanechte pláče, těš se na opětovné shledání.)

(20) *Hochbejahrt durch Gottes Gnade, / Gingst Du hier zur Ruhe ein; / Deine Güte guter Gatte, treuer Vater, / Wird uns unvergesslich sein. / Dankbar fließen uns're Tränen / Auf Dein kühles Grab, / Sieh mit einem Blick voll Liebe / Segnend noch auf uns herab.* (Ve vysoce požehnaném věku z milosti Boží kráčíš k odpočinku, Tvá dobrota, dobrý manželi, věrný otcě, bude pro nás nezapomenutelnou. Vděč-

Obr. 2 Hřbitov v Libyni u Lubence. Foto: Jitka Bílková.

a Wenzla Klementových v Líštanech.²¹ Podobná formulace či její mírné varianty byly zdokumentovány v předchozím výzkumu na řadě hrobů (hroby: rodina Denk, Nýrsko; Franz a Barbara Weinfurter, Zelená Lhota; Kath. Spatschek, Jezná; Marie Dobner, Ošelín; Maria Metka, Ošelín; Marie Kraus, Hradec u Stoda; Franz Benedikt, Blatnice u Nýřan; rodina Krammer, Blatnice u Nýřan).

Téma **opuštění pozemských strastí a bolestí a nalezení klidu, míru** se objeví na hrobě Ferdinanda a Marie Winter v Heřmánkovicích,²² [Obr. 3] na hrobě Benedikta a Barbary Winter a jejich dcery Genovefy Honsery v Martínkovicích,²³ na hrobě Wenzla Turnwalda v Líštanech.²⁴ Přítomné je rovněž na hrobě beze jména v Libyni, kde je kombinované s nadějí na opětovné shledání.²⁵ V Heřmánkovicích se tímto tématem inspiroval ještě nápis na hrobě Antona a Anny Teuberových. Text přípisu na jejich hrobě se navíc objevuje rovněž v posledním čtyřverší na hrobě Rosiny Spiller v Rudníku, objeveném v předchozím výzkumu (*Ruhe sanft nach ausgestand'nen Leiden,/ Edler Gatte, treuer Vater du! Und genieße die verdienten Freuden/ Ungestört in ew'ger Himmelsruh'!*).²⁶

Nápis stejného znění lze číst zároveň na hrobě Franze Kahlera, Franze Menzela st. a ml. a Genovefy Menzel v Broumově na hřbitově u kostela Panny Marie (ve variantách pak např. na hrobě beze jména v Bukovci, nalezeném v předchozím průzkumu). Nápis na hrobě Josefa Wintera v Heřmánkovicích kombinuje toto téma v závěrečném čtyřverší s tématem vděčnosti v úvodním čtyřverší (*Nun ruhen die fleissigen Vaterhände,/ die stets gesorgt für unser Wohl./ Du warst tätig bis ans Lebensende/ und zu den Deinen immer liebevoll...*).²⁷ Znění úvodního čtyřverší uplatněného na Winterově hrobě se v mírných variacích objevilo i v předchozím výzkumu (hroby: Albina Wieschal, Stvolny; Marie Reis, Dolní Žďár). Nově bylo nalezeno také na Weisserově hrobě v Martínkovicích.

S připomínkou neúnavné celoživotní práce, námahy či úsilí se lze setkat na hrobě Ulricha Rittera ve Vižňově na Broumovsku (*Rastlos wirken war Dir Leben,/ Pflichterfüllung stets Dein Streben*).²⁸ Předchozí výzkum toto téma našel na řadě míst ve variantním znění úvodní fráze *Arbeit war dein Leben* (viz hroby: Mathias a Katharina Strobl, Kájov; rodina Rohr, Černá Voda; Ferdinand Strauss, Vápenná; rodina Pfeiler, Šumperk; rodina Suchomel, Šumperk; Anna Walsch, Trutnov; Jakob a Anna Frank, Moravský Krumlov; Adolf Letzel, Nebeská Rybná; Ferdinand Englisch, Šumperk; rodina Kleinwächter, Královec). Na těchto hrobech ale nápis pokračuje tím, že po smrti následuje zasloužený odpočinek (*Ruhe hatt dir Gott gegeben* nebo *Ruhe ist Dein Lohn* apod.). Ve Vižňově příslib odpočinku chybí. Poetický přípis na hrobě Marie Kahler v Martínkovicích spojuje téma odpočinutí po strastech života (*Frei von Kummer, frei von Schmerz,/ Ruht hier ein gutes Mutterherz...*)²⁹ a téma vděčnosti, chvály.

ně kanou naše slzy na Tvůj chladný hrob, shlední pohledem plným lásky, s pozhénáním na nás sem dolů.)

(21) *Sieh mit einem Blick voll Liebe,/ Segnend noch auf uns herab,/ Unsere stille Tränen fliesen/ Dankbar auf Dein kühles Grab.* (Obrať k nám ještě pohled plný lásky, pozhnej nám shůry! Naše tiché slzy kanou vděčně na tvůj chladný hrob.)

(22) *Im Grabe ist das Ende aller Plagen dieses Lebens,/ Da ist der wahre Gottes-Acker für den Christen,/ Wo sein Leib, wie der Same in der Erde verweist,/ Aber einst wieder auferstehet zum ewigen Leben.* (V hrobě je konec všeho soužení tohoto života, tam je pravé Boží pole pro křesťana, kde jeho tělo jako sémě v zemi spočívá, ale jednou opět vstane k věčnému životu.)

(23) *Ruhet sanft in Todesschlummer,/ Schlafet still im Grabesschoss,/ Hier verschlafd Ihr allen Kummer,/ Hier seid Ihr aller Sorgen los.* (Odpočívajte v pokoji v spánku smrti, spěte tíše v hrobě, zde zaspíte všechno soužení, zde vás opustí všechny starosti.)

(24) *Schmerzvoll hast/ Du ausgelitten,/ Und gingst der/ heimat Gottes zu,/ Du hast den schwer-/sten Kampf bestritten/ Und schlummerst/ nun in guter Ruh!* (Bolestivě jsi podlehł a směřuješ k Božímu domovu, zaplatils nejtěžší bitvou a nyní spíš v pokoji.)

(25) *O, ruhet sanft nach Erdenleid,/ Umweht von stillen Frieden,/ Uns ist in ewiger Herrlichkeit/ Ein Wiederseh'n beschieden.* (Ó, odpočívajte v pokoji po pozemském utrpení, ovívání tichým klidem, nám je ve věčné slávě uděleno opětovné shledání.)

(26) Odpočívaj v pokoji po přestálých těžkostech, šlechetný, manželi, věrný choti! A užijej si zasloužených radostí, nerušen ve věčném nebeském klidu!

(27) Celý nápis na hrobě Josefa Wintera zní: *Nun ruhen die fleissigen Vaterhände,/ die stets gesorgt für unser Wohl./ Du warst tätig bis ans Lebensende/ und zu den Deinen immer liebevoll/ O ruhe sanft, der Tod war Dir Erlösung,/ Dein Daseinkampf war ja besonders hart,/ Uns bleibt nur doch die einz'ge Tröstung,/ Dass fern' res Leiden Dir erspart./ Ruhe sanft!* (Nyní odpočívají otcovy pilné ruce, jež se stále staraly o naše dobro. Byl jsi činný až do konce života a stále láskyplný ke svým blízkým. O, odpočívaj v pokoji, smrt ti byla spásou, tvůj pozemský boj byl obzvláště těžký, nám zůstává jen jediná útěcha, že jsi byl ušetřen dalšího utrpení. Odpočívaj v pokoji!)

(28) Neúnavná práce byl Tvůj život, stále jsi usiloval o plnění povinností.

(29) *Frei von Kummer, frei von Schmerz,/ Ruht hier ein gutes Mutterherz,/ Gesorgt, geschaffen hat es treu auf Erden,/ Es soll auch nie vergessen werden.* (Osvobozené od starostí, osvobozené od bolesti, odpočívá zde dobré srdce matčino, starostlivá a věrná byla zde na zemi, nebude také nikdy zapomenuta.)

Téma, v němž dominuje **vyjádření vděčnosti nebo poděkování za péči**, bylo dokumentováno na hrobě beze jména v Heřmánkovicích a v mírné variaci byla nalezena shoda s nápisy na hřbitovech zahrnutých do hlavního výzkumu, jedná se o text: *Im Grab ist Ruh,/ Im Leben Schmerz,/ Drum schlumm' re sanft,/ Du edles Herz.*³⁰ V předchozím výzkumu byly varianty nalezeny v Křakově (hrob: Eva a Wenzl Sperl) a Dolním Žďáru (hrob: Albert Hoder). Obsažnější přípis stejného ladění, zároveň vyjadřující bolest ze ztráty blízkého člověka, se vyskytuje v Martínkovicích na hrobě Barbary Domke (*Ihr schönes arbeitsames Leben,/ Ihr gutes treues Mutterherz,/ War mir ein Glück von Gott gegeben,/ Er zog es wieder Himmelwärts.*)³¹ Vděčnost vyjadřuje také nápis na hrobě rodiny König v Lištanech.³²

Téma **bolesti, ztráty blízkého člověka**, v němž oproti nápisům vyjadřujícím naději na opětovné shledání není připojena právě ona útěšná část, lze nalézt v Božanově, kde je na hrobě Oswalda Matise oplakávána ztráta syna, životní opory.³³ Podobně oplakávají v Martínkovicích ztrátu dvacetisedmileté Marie Weisser zřejmě její rodiče (*Viel zu früh bist Du von uns geschieden/ Solltest im Alter unsere Stütze sein,/ Solltest uns die matten Augen schliessen,/ Doch zur ewigen Ruh' giengst. Du ein./ Still steht nun Dein liebevolles Herz,/ Was wir beweinen im tiefsten Schmerz,/ Gebeugt steh' n wir an Deinem Grabe,/ Indem wir Dich verloren haben.*)³⁴

Věta *Viel zu früh bist Du von uns geschieden...* je leckde spojena s myšlenkou nenahraditelnosti a nezapomenutelnosti těch, kdo odešli, většinou se jedná o rodiče. Tak je tomu např. na hrobě Theresie Schwanse³⁵ v Heřmánkovicích na Broumovsku. Na příliš časnou smrt a bolest ze ztráty si pozůstali stěžují také na přípisu na hrobě Huberta Birkeho na hřbitově v Martínkovicích.³⁶ Varianta vyjádření nenadálé, rychlé smrti se objeví na hrobě Genovefy Volke v Martínkovicích (*Es trat der Tod mit schnellen Schritten...*)³⁷ či v Lukové u Manětína (hrob Anny Schenbaum – viz výše).

(30) V hrobě je klid, v životě bolest, proto odpočivej v pokoji, Ty ušlechtilé srdce.

(31) Její pěkný život plný práce, její dobré věrné srdce, mi bylo jako štěstí dáno Bohem, on si je vzal opět k sobě na nebesa.

(32) *Nehmt den Dank, den wir im Leben/ Eltern Euch nicht konnten geben,/ Eure Liebe ganz vergelten/ Kann nur Gott, der Herr der Welten.* (Přijměte dík, který jsme v žití vám rodiče nemohli dát, vaši lásku vám zcela odplatit může jen Bůh, pán světů.)

(33) *Die Stütze brach, der einzige Sohn,/ Die Hoffnung ruht im Grabe schon.* (Opora se zlomila, jediný syn, naděje, již odpočívá v tomto hrobě.)

(34) Příliš brzy jsi nás opustila, mělas být ve stáří naší podporou, mělas nám zavřít naše vyhaslé oči, ale odešla jsi k věčnému odpočinku. Utichlo nyní Tvé milující srdce, to oplakáváme v hluboké bolesti, sehnuti stojíme u Tvého hrobu, jelikož jsme Tě ztratili.

(35) *Ob auch dem Herrn wir danken müssen,/ Dass lang er uns die Mutter gab,/ Zu früh noch ward sie uns entrissen,/ Zu bald wir steh' n an ihrem Grab./ Ach! Mutterlieb entbehrt man immer,/ Wenn man auch längst kein Kind mehr ist,/ Das Mutterherz verschmerzt man nimmer,/ Der Mutter Bild man nie vergisst. Ruhe sanft!*

(Musíme-li děkovat Pánu, že nám dal matku na tak dlouho, když nám ji vzal příliš brzy, příliš brzy stojíme na jejím hrobě. Ach, matčinu lásku postrádá člověk vždy, i když už není dítětem. Matčino srdce člověk nikdy neoželí, matčin obraz člověku nikdy nezmizí. Odpočivej v pokoji!)

(36) *Zu früh o Vater, bist Du uns entrissen,/ So schnell ach! In so ungeahnter Zeit,/ Wie bitter Deiner Kinder Tränen fließen,/ Und Deiner Gattin Herz, wie ists voll Leid.* (Příliš brzy jsi nám byl, otče, odejmut, tak rychle, ach! V tak nečekané době, jak hořce kanou slzy dětí, a srdce Tvé ženy, jak jen je plně utrpění.)

(37) *Es trat der Tod mit schnellen Schritten,/ In unser friedlich stilles Haus,/ Ganz unverhofft aus unserer Mitten,/ Riss er ein treues Herz heraus.* (Nakráčela smrt rychlým krokem do našeho klidného tichého domu, námi zcela neočekávaná, pozvedla vzhůru věrné srdce.)

Obr. 3 (vlevo) Náhrobní stěla na hrobce Ferdinanda a Marie Winter na hřbitově v Heřmánkovicích. Foto: Jitka Bílková.

Obr. 4 Rodinná hrobka Schiepek (a Karla Schiepecka) na hřbitově v Lištanech. Foto: Jitka Bílková.

Povzdechnutí, že milovaná bytost opustila své blízké příliš brzy (*Viel zu früh bist Du von uns geschieden*), je ve variantním znění ostatních veršů přítomná dále také v Líštanech na hrobě rodiny Pasurka (*Der Herr rief Dich zum ew'gen Frieden/ Sanft schlossen sich die Augen zu/ Zu früh bist Du von uns geschieden/ Leicht sei die Erde, sanft die Ruh!*).³⁸ Hrob této rodiny je zároveň kenotafem upomínajícím na syny Franze a Karla padlé roku 1914 v Srbsku (in Serbien). Zmíněné povzdechnutí, ale s nadějí na shledání, bylo dokumentováno na stejném hřbitově rovněž na hrobě Karla Schiepecka, a to s pokračováním, které bylo v jednodušší verzi objeveno rovněž v předchozím výzkumu.³⁹ [Obr. 4]

Hrobka rodiny Schiepek⁴⁰ obsahuje ještě náhrobek Therese Schiepek a Anny Schiepek. Pod jejich jmény je nápis s přáním dobrého odpočinku věrnému matčinu srdci, na něž pozůstali vzpomínají s bolestí, dokud se také sami nepromění v popel.⁴¹ Tato hrobka je zároveň kenotafem dalšího člena rodiny Josefa Schiepeka, který zemřel ve Slavonii, a rodině tak bylo upřeno opětovné shledání.

Stručně a výstižně vyjadřuje bolest ze ztráty matky další nápis na hrobě s nečitelným jménem v Líštanech: *Es schliesst ein Raum so eng und klein/ Die liebe einer Mutter ein.*⁴² S menší změnou v úvodu byl tento přípis zaznamenán i v předchozím výzkumu na hrobě beze jména ve Vsi Touškově a na hrobě rodiny Řiha v Úsově.

V Martínkovicích na hrobě Marie Diblík je vyjádřena nepochopitelnost smrti a uvědomění si toho, že zemřelou už její blízcí nikdy neuvidí (odchod dcery v jejích osmnácti letech se vzpírá pochopení rodičů).⁴³ V Heřmánkovicích smutné poselství bolesti ze ztráty nese ještě nápis na hrobě Marie Knittel,⁴⁴ stejně tak nápis na hrobě Franze a Kathariny Ansonge (Anlorge?) a Marie Ansonge (Anlorge?). Poetický přípis na jejich hrobě odkazuje na hluboké rány, jež způsobila smrt.⁴⁵ Tato myšlenka se objevila – třeba i ve variacích – na řadě hrobů zkoumaných v rámci předešlého výzkumu (např. hroby: Georg Wicker, Horní Sekyřany; Anton a Elise Křiwan, Kladruby u Stříbra; E. Wagner a Peter a Barb. Kral, Horšovský Týn; Josef Peschta, Hradec u Stoda; Martin Steidal a Margarethe Pecher, Plzeň-Litice; Emilie Baudisch, Dolní Žďár; Karel Reinold, Vápenná).

Zajímavý je výskyt nápisu *Was die Mutter uns gewesen,/ Steht am Grabstein nicht zu lesen,/ Eingeschrieben wie in Erz,/ Ist es in der Kinder Herz.*⁴⁶ Je k vidění na hrobě Marie Heinzl v Martínkovicích a zároveň jej – s minimální variací – doložil předchozí výzkum na hrobech rodiny Neubauer v Hodňově a rodiny Wondrak, Reznik, Hanauer ve Ždírci.

Výraz bolesti ze ztráty s odkazem na to, že zemřelý byl radostí rodičů a nikdy je záměrně nezarmoutil, je přítomný v Martínkovicích na hrobě Franze Schwortschika a na hrobě Josefa Prägera (zemřel v 25 letech) v Lukové u Manětína. Tam je toto téma kombinované s připomínkou toho, že mladík odešel v rozkvětu svého života.⁴⁷ Obdobu tématu, že smrt přišla v nejkrásnějších letech mládí, lze ve variacích číst v Líštanech na dvou hrobech, a to Anny Seifert (zemřela ve 14 letech)⁴⁸ a na náhrobku beze jména.⁴⁹ Nápis na náhrobku beze jména odpovídá i nápisu nalezenému při předchozím výzkumu na hrobě Franzisky Bünzl v Ošelíně a ve variantě na hrobě Margarety Schek tamtéž.

Povzdech nad prázdným místem v rodinném kruhu uvádí v Líštanech nápis na hrobě rodiny Latka (*Ach unsere Mutter ist nicht mehr,/ Ihr Platz in unserem Kreis ist leer...*⁵⁰). Ve variacích byl tento nápis rovněž nalezen v hlavním výzkumu (hroby: Katharina Pimoisl, Křakov; Katha. Koch, Jedlina; Marg. Grüm (Grünn), Ošelín; ve variantě ve vztahu k otci či rodičům na hrobech: Josef Spiller, Plzeň-Litice; obdobně Joh. Kroha, Ošelín; Franz Hosper, Vápenná a na hrobě beze jména v Bukovci).

(38) Pán tě povolal k věčnému pokoji, jemně se zavřely tvoje oči, příliš brzy jsi nám byl vzat, lehká ti budíž země, něžný klid.

(39) Nápis na hrobě Karla Schiepecka zní: *Ach zu früh bist du/ von deiner Gattin und Kindern geschieden/ Umsonst var deiner Kinder fleh'n./ ruhe sanft in Gottes Frieden/ bis wir uns einst Wiederseh'n*. (Tak brzy jsi odešel od své manželky a dětí, marné byly nářky tvých dětí, odpočívaj v pokoji v božím míru, dokud se jednou neshledáme.). V nápisu je sloveso 'war' psáno s jednoduchým 'v'.

Jednodušší verze (*Viel zu früh bist du geschieden/ Und umsonst war unser Fleh'n./ Ruhe sanft in Gottes Frieden/ Bis wir Dich einst wiederseh'n*.) byla nalezena v hlavním výzkumu např. na těchto hrobech: rodina Wenzlick, Plzeň-Litice; Rosalie Fux, Nicov; Marie Böhm, Ošelín; Marie, roz. Spatz, Bukovec; Marie Kisperl, Šitboř; Marie a Albert Heintel, Ostružná; Teresia Alferi, roz. Keck, Rejštejn; Anna Kauer, Ošelín.

(40) Jméno rodiny je uvedeno bez písmenka 'c', to se objevuje jen u jména Karla Schiepecka.

(41) *Schlaf wohl du treues Mutterherz/ wir denken dein im tiefen Schmerz/ wir werden deiner nie vergessen/ bis wir einst auch zu Asche werden/ eure traurig hinterbliebenen Kinder*. (Spi blaze, věrné srdce matčino, myslíme na tebe v hluboké bolesti, nikdy na tebe nezapomeneme, dokud se sami nestaneme popelem. Vaše truchlící pozůstale děti.)

(42) Prostor tak úzký a malý skrývá lásku jedné matky.

(43) *Ach wir konntens kaum erfassen,/ Dass Du solltest von uns geh'n./ Uns auf immer zu verlassen/ und Dich niemals wieder seh'n*. (Sotva můžeme pochopit, že bys měla od nás odejít. Navždy jsi nás opustila, už Tě nikdy neuvidíme.)

(44) *Jahre heilen nie den Schmerz,/ Um ein verlor'nes Mutterherz*. (Roky nikdy nevyléčí bolest ze ztráty matčina srdce.)

(45) *Der Tod schlägt tiefe Wunden, dies haben wir empfunden/ Seitdem wir Dich verlor'n*. *Ich weine mit den Kindern,/ Gott mag die Schmerzen mindern, zu ihm seh'n wir empor*. (Smrt zasazuje hluboké rány, což pocítujeme od té doby, co jsme Tě ztratili. Pláči i s dětmi, Bůh snad zmírní bolest, k němu vzhlížíme.)

(46) Čím nám byla matka, se nedá vyčíst z náhrobku, zapsané jak v kovu, je to v srdcích dětí.

(47) *In der Blüte seines Lebens,/ Sank der Jüngling in das Grab./ Menschenhilfe war vergebens/ Denn der Schöpfer rief ihn ab.* // *Du warst stets Deiner Eltern Freude,/ Hast nie mit Vorsatz sie betrübt./ Auch die Geschwister tragen Leid/ Um Dich, den sie so sehr geliebt*. (V rozkvětu svého života, klesl mladík do hrobu. Lidská pomoc byla marná, neboť jej Stvořitel povolal

Tématu **připomenutí krátkosti života** bylo přirozeně využito v Heřmánkovicích na dětském hrobě Idy Winter (tři a půl měsíce) – štěstí, které Bůh daroval, si vzal vzápětí zpět.⁵¹ Tato myšlenka, že Bůh si vzal zpět, co daroval – v tomto případě dobré a věrné matčino srdce – se vyskytne na hrobě Barbary Domke v Martínkovicích (viz výše). Dětské hroby nezřídka užívají obraz proměny zemřelého dítěte v anděla, dlícího na nebeských výšinách: tak je tomu rovněž na hrobě čtyřletého Karliho Keila v Lukové u Manětína.⁵²

Náboženská tematika v podobě vyznání byla nalezena na zmiňovaných místech minimálně, příkladem může být nápis na náhrobku beze jména v Heřmánkovicích: *Gott sei Dank, es ist vollbracht, das schwache Werk der Hände. Er, der alles wohlgemacht, der krönt auch unser Ende. Ihm sei dafür aus Herzensgrund für alles Dank gegeben. Gelobet sei Jesus Christus!*⁵³ Výjimečné místo v této oblasti zaujímá nápis na hrobě rodiny Puhmann v Líšťanech, který je vlastně modlitbou (*Heiligstes Herz Jesu/ erbarme Dich unserr!/ Süßes Herz Marie/ sei meine Rettung/ Mein Jesus Barmherzigkeit!*)⁵⁴.

Při výzkumu zmiňovaných lokalit byla poměrně velká koncentrace válečných kenotafů a hrobů nalezena na hřbitově v Líšťanech. Jednalo se zhruba o čtvrtinu všech dokumentovaných náhrobků.⁵⁵

Obr. 5 Sekundárně deponované stély a epitafy na hřbitově v Martínkovicích. Foto: Jitka Bílková.

Závěr

Závěrem lze shrnout, že i v tomto početně poměrně omezeném vzorku lze doložit variabilitu textů a rozšířenost některých z nich (nadregionální přesah). Další výzkum by mohl pomoci shromáždit poetické nápisy i z dalších míst, přinést dosud nenalezené odlišné nápisy i nápisy, které už v předchozím výzkumu evidovány byly, a ukázat tak jednak různorodost hřbitovní poezie, jednak prostorové rozšíření některých textů či frází. Tím by mohla být podpořena domněnka o existenci dobově oblíbených frází a veršů či užívání antologií hřbitovní poezie. Detailnější lingvistickou analýzou by bylo možné zjistit i případná regionální specifika v užívání německých výrazů.

Přínosným by určitě bylo bližší prozkoumání hřbitovů v oblasti Broumova, zejména hřbitova v Martínkovicích, a to nejen z důvodu většího výskytu poetických nápisů a jejich rozšíření i na starších náhrobních deskách, ale také proto, že hřbitov nabízí k výzkumu rovněž zajímavé nápisové desky.

k sobě. Byl jsi stále radostí svých rodičů, nikdy jsi je úmyslně nezarmoutil. Také sourozenci nosí smutek za Tebe, koho tak moc milovali.)

Druhá část textu, začínající slovy „Du warst...“, je totožná s nápisem na hrobě Franze Schwortschika.

(48) *In der Jugend schönsten Tagen/ Hörte Dein Herz zu schlagen,/ Edel, sittsam, fromm u. gut/ das nun hier in Frieden ruht./ Du warst das Liebste uns auf Erden,/ Was uns der Himmel gab,/ Dass wir uns einst wiederseh' n/ Ist Trost bei Deinen Grab.* (V nejkrásnějších dnech mládí přestalo bít tvé srdce, ušlechtilé, počestné, zbožné a dobré, které tu odpočívá v pokoji. Bylas nám tím nejmilejším na zemi, co nám dalo nebe; že se jednou opět setkáme, je naší útěchou u Tvého hrobu.)

(49) *In der schönsten Jugend Jahre,/ Brach der Tod Dein junges Herz/ Blumen schmücken Deine Bahre,/ Und uns bleibt der Trauerschmerz.* (V nejkrásnějších letech mládí, zlomila smrt tvé mladé srdce, květiny zdobí tvé máry a nám zůstává jen smutná bolest.)

(50) *Ach unsere Mutter ist nicht mehr,/ Ihr Platz in unserem Kreis ist leer,/ Sie reicht uns nicht mehr ihre Hand,/ Der Tod zerriss das schöne Band.* (Ach, není již naší matky, místo v našem kruhu osiřelo. Už nám nepodá ruku, přetrženo je krásné pouto.)

(51) *So kurz war Dein Leben,/ So kurz unser Glück,/ Der Herr hats gegeben,/ Nahms wieder zurück.* (Tak krátký byl Tvůj život, tak krátké naše štěstí, co Bůh dal, vzal si opět zpět.)

(52) *Wein nicht Mammerl!/ Wenn Dir auch nur dies Hügelchen blieb,/ Ich bin beim Vater drobe'n ein Engel,/ Hab' Dich im Himmel doppelt lieb./ Ich war zu gut für das Erdensein,/ Drum pflanzte mich Gott in den Himmel ein.*

(Neplač, mamičko! I když zůstává jen tato kupka hlíny, jsem andělem u Otce na výšinách, v nebi Tě mám dvojnásob rád. Byl jsem příliš dobrý pro pozemské žití, Bůh si mě povolal k sobě na nebesa.)

(53) *Bud' Bohu dík, je dokonáno slabé dílo rukou na zemi. Ten, který vše dobře činí, završuje také náš zdejší konec. Jemu také budiž za vše ze srdce vzdán dík. Pochválen bud' Ježíš Kristus!*

(54) *Nejsvětější srdce Ježíšovo smiluj se nad námi, sladké srdce Mariino bud' mojí spásou, můj Ježíši milosrdenství.*

(55) *Wenzl Lukas (kenotaf), Franz a Karl Pasurka (kenotafy), Josef Schiepek (kenotaf), Josef Buhmann (kenotaf), Wenzl Hess (kenotaf), Franz (kenotaf) a Eduard Hüttl (hrob). Srov. Spolek pro vojenská pietní místa, <https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/8768-listany/>, vyhledáno 26. 10. 2022.*